

References

- Berleant, A. (2006) *Distant Cities: Thoughts on an Aesthetics of Urbanism*, Aesthetics beyond the Arts (Farnham, UK & Burlington, VT: Ashgate, 2012), pp. 105-115, Retrieved April 2, 2019, from: <https://hcommons.org/deposits/objects/hc:24760/datastreams/CONTENT/content>
- Blanc, N. (2013) *Aesthetic Engagement in the City*, Contemporary Aesthetics, Volume 11, Translated from French by Miriam Rosen, Retrieved April 2, 2019, from: <https://quod.lib.umich.edu/c/ca/7523862.0011.007?view=text;rgn=main>
- Kolhonen, P. (2005) *Moving Pictures - Advertising, Traffic and Cityscape*, Contemporary Aesthetics, Special Volume, Issue 1, Retrieved April 2, 2019, from: <https://contempaesthetics.org/newvolume/pages/article.php?articleID=351>
- Lehtinen, S. (2019) *New Public Monuments: Urban Art and Everyday Aesthetic Experience*, Open Philosophy, Volume 2, Issue 1, pp. 30–38, Retrieved April 2, 2019, from: https://tuhat.helsinki.fi/ws/portalfiles/portal/120307338/Sanna_opphil_2019_0004.pdf
- Ross, S. (2006) *Paradoxes and Puzzles: Appreciating Gardens and Urban Nature*, Contemporary Aesthetics, 4, Retrieved April 2, 2019, from: <https://www.contempaesthetics.org/newvolume/pages/article.php?articleID=400>
- Saito, Y. (2015) *Aesthetics of the Everyday*, The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2019 Edition), Edward N. Zalta (ed.), Retrieved April 2, 2019, from: <https://plato.stanford.edu/archives/win2019/entries/aesthetics-of-everyday/>

Стаття надійшла до редакції 27.04.2019

Стаття прийнята 22.05.2019

DOI: [https://doi.org/10.18524/2410-2601.2019.2\(32\).188760](https://doi.org/10.18524/2410-2601.2019.2(32).188760)

УДК 82-83+(38)903”18

Василь Мацьків

ДІАЛОГ ЯК ЕЛЕМЕНТ МІСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ПОСТКЛІСТЕНОВИХ АТЕН

У статті аналізується розвиток соціальної структури Атен від Мікенської доби до кінця VI ст. до н.е. Автор виокремлює основні етапи та принципи цього розвитку: *дуснотія, еупотія, ісонотія*. Він стверджує, що зародження діалогу як загальносуспільного явища, та почасти як жанру, в Атенах стає можливим після проведення Клістеном реформ на основі принципу ісономії (повної політичної рівності).

Ключові слова: діалог, ієрархія, геометрична рівність, арифметична рівність, Атени.

«Грубо рот їй затулили,
Щоб не прорвались із нього
На своїх – слова лихі»
Есхіл. Агамемнон

Коли, в першій частині Есхілової трилогії *Орестея*, незворушний Агамемнон веде на вівтар власну доньку Іфігенію, віддаючи її на офіру всевладній богині, слуги, отримуючи знак, підступають до переляканої дівчини, беруть під руки та, насамперед, *затуляють рота*. В зображуваній ситуації передається релігійний аспект сили промовленого слова, страху перед ним, який для давніх греків ніколи не втрачав своєї актуальності. А втім, в час написання цієї трагедії (близько 458 року до н.е.), до свого найвищого розквіту підступає політичний аспект того ж явища, маєстатно проявлений в демократії тогочасних Атен. Перед нами, в певному сенсі, два пункти, причому не початковий і не кінцевий, довгого поступу від вертикального *logos* до *dialogos*, складного поступу вивільнення слова від імперативності та упокореності, що притаманна будь-якій вищій ланці ієрархії в стосунку з нижчою, до *рівності (isonomia)*, до спільного пошуку вирішення практичних чи теоретичних проблем, спільного пошуку істини.

В цьому дослідженні ми прагнемо, насамперед, хоча б в абрисі пройтися точками зазначеного поступу, вказавши на основні принципи їх вґрунтування та подальшого розпаду, а зрештою, намагатимемось окреслити ще одну. Йдеться про спробу показати на прикладі Атен, що сама можливість виникнення *діалогу як загальносуспільного явища* та почасти *як жанру* була вкорінена в соціальній структурі античного міста, а точніше, в тих змінах цієї структури, які невпинно відбувалися з VIII століття до н. е. Водночас, ми не полишатимемо поза увагою стосунки поміж тогочасним містом та селом.

Зазначене вище VIII століття до н. е. унікальне для грецької цивілізації, адже тоді постають дві фундаментальні для цього світу, а можливо і для всього Заходу, речі: епос Гомера² та незнаний до цього моменту тип соціальної і політичної організації – поліс³. Це час оформлення нової грецької писемності, нового мислення та постійно зростаючого інтересу греків до власної історії [Суриков 2017: сс. 138-139]. Творчість Гомера повністю вдовольняла цей інтерес, повставши після так званих «темних часів»⁴, вона зверталась до доби героїчного минулого, до мікенської цивілізації, котра була віддалена від нього щонайменше на 400-500 років. Наразі, нас цікавить соціальний лад доби, описуваної поетом.

Як зазначає професор М. К. Соневицький⁵ в першому томі «Історії античної літератури» [Соневицький 1970], соціальні стосунки часу мікенської цивілізації в Гомеровому епосі передаються через призму VIII століття до н. е., в якому, на переконання дослідника, жив поет, позаяк наявні в його творах анахронізми, починаючи від залізної зброї (*Лл.*, IV, 123; VII, 142; *Од.*, XXI, 81, 97), обряду поховання через спалення (*Лл.*, I, 52) чи жертви богині Атені (*Лл.*, VI, 273, 297-303) та, завершуючи вибудовою монархічної системи, засвідчують це. Однак в цілому епічна поезія Гомера фіксує вельми умовну монархію, де, наприклад, Агамемнон, хоч і є *анаксом* і навіть *basileutatos*,⁶ тобто царем царів («найбільшим державцем» в українському перекладі М. Хомичевського [Гомер 2006: IX, 69, с. 67]), якому підкоряються інші царі, а втім сила його влади дуже відділена від сили мінойського чи мікенського царя. Зазначена влада радше схожа на сучасну Гомерові аристократію, щойно розпочавшу свій порух до зміцнення [Соневицький 1970: сс. 124-140]. Але про це згодом.

Результати надані археологією (відкриття Г. Шліманом Мікен і А. Евансом Кносського палацу) та дешифровані М. Вентрісом в середині XX століття таблички з лінійним письмом В (знайдені А. Евансом на Криті та К. Блегеном в Пілосі) привідкрили світ мінойської та мікенської (ахейської) цивілізації. Щодо палаців Критута Мікен, то їх планування в загальних рисах було схоже, проте вони різночоті відрізнялися своїми розмірами [Wright 2006: р. 8], останні були значно меншими. До того ж, ахейські палаці мали досить потужні укріплення та входили в межі міста, чого їх старші прототипи були абсолютно позбавлені [Суриков 2017: с. 44].

На табличках з лінійним письмом В, віднайдених в архівах палаців, містився вражаючий за своєю ретельністю опис господарських справ (податки, борги, кількість знарядь праці, рабів, провізії тощо) та багато термінів з назвами місцевостей, імен та титулів [Finley 1957: р. 134]. Перед нами постали терміни, що позначали соціальний і політичний статус місцевих жителів, а разом з цим дві проблеми: по-перше, специфіка

лінійного письма надає можливість широкого тлумачення ледь не кожного складу; по-друге, залишається незрозумілим принцип наповнення змістом цих термінів. Одне з рішень як першої, так і другої проблеми фактично віднайдене зусиллями самого М. Вентріса, адже його відкриття показало, що мовою лінійного письма В є один з діалектів старогрецької [Finley 1957: 128], а відтак можна було віднаходити подібні слова чи корені в більш пізній грецькій. Здається, саме в такий спосіб встановлено, що очолював палац цар – *ванакс*, або *ванака* (*wa-na-ka*) відомий нам з пізньої грецької після втрати дігамми як *анакс* (*anax*), зокрема в *Iliadi* Гомера. Щоправда, від початку навіть сила його влади та функції не були очевидними, лишень співставлення табличок з Криту, Пілосу та інших місць дало змогу побачити натяки на його політичну, економічну, релігійну, військову та адміністративну функції [Вернан 1988: 42; Shelmerdine 2008: 292-293]. До того ж в *Iliadi* (II, 97; 101-108; IX, 98-99) містилися вказівки на божественне походження влади *анакса*, яке в час написання поеми були вже радше рудиментом.

Воднораз виявились певні недоліки цього способу, адже слово цар в грецькій мові має принаймні ще один синонім, а саме *басилевс* (*basileus*), відповідником якого в лінійному письмі В є слово *квасіреу* (*qa-si-re-u*) [Palaima 2006: 53-54], а це, зовсім не синонімом до *ванака*. З'ясувати це вдалось за допомогою інформації, наявної власне на табличках. Мова йде про кількість земель, що були у володінні певного жителя. Виходячи з цього показника, другою особою після царя визнавався *лавагет*, або *лавагерт* (*la-wa-ge(r)-tas*) провідник народу або війська [Shelmerdine 2008: 294]. Далі йшли військова та релігійна знать (*таластаї*, *гекветаї*, *раваката*), писарі, безліч інших чиновників та наглядачів, функції та роль деяких із них досі не встановлені, аж до ремісників, селян та рабів (*do-e-ro*). А от роль *басилевса* була значно скромнішою, він - наглядач за селами, що оточували палац [Palaima 2006: 54], або своєрідний бригадир, головний в групі працівників [Shelmerdine 2008: 294], перша і єдина владна особа поза межами палацу.

Отже, суспільне життя мінойської та мікенською цивілізації було згуртоване навколо палацу, який увібрав в себе релігійну, політичну, військову, економічну, адміністративну функції. Очолує палац – цар (*ванака*), посланець бога на землі, який тримає ці функції під своїм контролем, вертикально делегуючи їх через добре організований багаторівневий апарат чиновників. Це тип автократичної монархії, в якому чітко визначені щаблі ієрархічної владної структури (від царя до раба) зумовлюють створення стану *усталеної нерівності*, замкненості спілкування в межах «наказу» вищої ланки до нижчої, та «покори» останньої.

В XII столітті до н.е. цей лад знищується чи то з причин навали дорійських племен, чи то від переобтяження власної системи чиновниками, так званий, «колапс палацового адміністрування» [Shelmerdine 2008: 294]. Настають «темні часи», які зазвичай в науковій літературі XX століття зображувалися добою культурної деградації та цілковитого занепаду. Зрештою, в наш час оцінки цього періоду значно обережніші. В кожному разі, полишаючи поза увагою загальну дискусію з цього приводу, зауважимо вельми значущий момент: для Атен X-IX століть до н.е. цей період був не таким вже й «темним», адже саме тоді вони вперше стають центром ахейської культури. А спричинено це тим, що Аттиці вдалось уникнути навали дорійців [Соневицький 1970: 51; Суриков 2017: 85], або, якщо причини занепаду були іншими, можливо, саме через свою провінційність, оскільки до цього центрами ахейської цивілізації були Мікени, Тірінф і Пілос, їм вдалось відліти, розпочавши свій історичний поступ.

Через недостатню інформацію про Атени періоду мікенської цивілізації, нам довелось зобразити узагальнену соціальну структуру її центрів, попередньо припускаючи, що приблизно в такий самий спосіб було влаштоване місто (на той час дуже умовна назва), яке є предметом нашого розгляду. Принаймні, про це можуть засвідчувати дві речі: по-перше, наявність в ту добу палацу, на тому місці, де потім постав Акрополь [Суриков 2017: 85]; по-друге, в загальних рисах досить подібний до інших міст подальший політичний та соціальний розвиток, який увінчався появою полісів.

Цей розвиток позначився постійним зменшенням сили царської влади. Про могутність мікенського *ванака* вже не було й мови, радше певний час дійсності відповідали зображені Гомером *басилевси*, якщо полишити осторонь Агамемнона. А втім в Атенах і ця посада дуже стрімко знецінювалась, втрачаючи свої попередні функції. Аристотель описував це наступним чином: «... керували посадові особи спочатку пожиттєво, а потім протягом десяти років. Найважливішими і першими за часом з посад були басилевс, полемарх та архонт. З них першою була посада басилевса, успадкована від батьків. Другою до неї доєдналась посада полемарха, позаяк деякі з царів виявились слабкими у військових справах... Останньою з'являється посада архонта» [Аристотель 1937: II, гл. 2-3]. Поява полемарха стала показником початку виходу на провідні ролі стану *військової аристократії*, а інститут архонтів – початком встановлення *системи виборів*, що докорінно змінили політичний ландшафт античності, адже пізніше, коли архонта стали обирати кожного року, як зазначав Ж.-П. Вернан саме «... виборна система... дала нову концепцію влади: аґче щорічно встановлювалось в результаті рішення зборів, виборів, що включали в себе

боротьбу думок та дискусію» [Вернан 1988: 62]. Це вже була влада принципово іншого типу.

Щоправда, останнє сталося в VII столітті до н.е. і навіть в такому вигляді не забезпечувало достеменною «боротьби думок» і рівності не в межах окремого стану, а бодай в просторі жителів полісу. Цьому перешкождала монополія родової знаті на землеволодіння, котра забезпечувала: по-перше, економічну спроможність на *озброєння* (в свою чергу породжуючи іншу монополію – військової сили зазначеного стану, виняткового права на носіння зброї); по-друге, *повноправність* міського жителя (себто того, хто володіє землею). Тогочасний поліс – це місто, де діє станове право міської військової аристократії. Однак він є лише її владним центром, фактично місцем зібрання родів, позаяк в свої переважній більшості вони жили поза межами полісу, у родових фортецях, які будувались на належних їм землях, де мали свої приватні збройні формування [Вебер 1994: 334-335; 372].

Певна річ, що в таких обставинах простий народ, зокрема селяни, не мав жодних політичних прав, адже озброєна знать на максимальну невідгідних умовах надавала землі в користування неозброєної маси (гектемери та фети платили шосту частину врожаїв), або гроші під заставу тіла. Така ситуація зумовлювала накопичення боргів, а неспроможність їх віддати – продаж власних дітей, або й потрапляння в рабство для цілих родин [Аристотель 1937: II, гл.2; Плутарх 1994: гл.13, с. 99].

Регламентована ієрархічна нерівність мікенського періоду змінилась на фактично *нерегламентовану нерівність* станового права міської аристократії, котрій дозволялось фактично все. За заувагою Плутарха: «нерівність між бідними та багатими дійшла тоді... до найвищої точки...» [Плутарх 1994: гл.13, с. 99]. Головним принципом цього періоду була *дісномія* (*dysnomia*), уґрунтована повноправністю одного стану і відсутністю прав у іншого. Сила слова за таких умов замикалась в межах стану родової знаті, повсякчас залишаючись при виході з нього «наказом». В кожному разі, його роль, коли, зрештою, стан боржників опинився в настільки скрутному становищі, що розпочав протистояння проти стану кредиторів, невпинно зростала серед народу. На наш погляд, окрім територіальної ознаки, саме це дозволило в кінці VII століття до н.е. утворити об'єднання, котрі боролися за демократичний, олігархічний чи інший лад, себто партії *діакріїв*, *недієїв* та *параліїв* (паралів).

Довготривалий конфлікт знаті та народу на короткий термін вдалось погамувати лишень Солону, провівши свої знамениті реформи на початку VI століття до н.е. Основною метою, очевидно, було подолання цих чвар, котре вбачалося в знаменитому Солоновому вислові, що «рівноправ'я не продукує війни», щоправда, кожен з ворожих таборів зрозумів це по-

своєму: «перші очікували рівноправ'я за знатністю та відважністю, другі – рівноправ'я за мірою та числом» [Плутарх 1994: гл.14, с. 99]. Зрештою, Солон, шукаючи балансу, частково почув обидві сторони, надавши власного розуміння поняттю *рівності*.

З одного боку, він встановлює нові закони, звільняючи найбідніші верстви населення від рабства за борги (заборонив давати гроші в борг під заставу тіла і пробачив борги, або зменшив їх відсоток), делегуючи їм певні політичні права; з іншого боку, поділивши жителів на 4 класи (*Пентакосіомедіми, гіннії, зевгіти та фети*), відповідно до майнових доходів, він бажав «залишити всі вищі посади за багатими, як це було раніше, а до інших посад, до яких простий народ раніше не був причетний, допустити і його» [Плутарх 1994: гл.18, с. 103]. Однак останній клас, фети, отримавши доступ до суду та народного зібрання, не мав права обіймати жодну політичну посаду [Аристотель 1937: II, гл.2; Плутарх 1994: гл.18, с. 103]. Ба більше, через відсутність нового поділу землі, вони не могли забезпечити себе зброєю, тому не несли службу в армії [Соневицький 1970: 316-317]. У такий спосіб, йшлося лише про розширення прав для населення, залучення більш широкого кола людей до військової служби і керівництва певними посадами, але не про загальну політичну рівність. Закон все ще залишався в руках військової знаті.

Либонь, саме це стало одною з вагомих підстав для багатьох дослідників, зокрема Г. Властоса, стверджувати, що Солонове бачення нового політичного ладу було побудоване не на принципі *ісономії*, яка передбачала повну політичну рівність громадян, а, натомість, на принципі *евномії*. В зверненні до атенців Солон пише:

Тож сповістити афінян про це наказав мені розум,-

Як найчисленніших бід місту безправство (*Dysnomia*) завдасть;

А доброправство (*eunomia*) якраз надає розпорядку й звичаю, ⁸

Позабиває лихих в пута й кайдани міцні [Білецький 1968: с. 137].

Таким чином, з контексту очевидно, що *дісномія* та *евномія* є протилежностями. Цей момент, на жаль, зігноровується в поданому перекладі В. Державина, оскільки використані «безправство» та «доброправство», окрім певної штучності для того часу, позбавлені такого чіткого розгалуження. А втім воно основоположне, тому *евномія* більш слушно було б перекладати як *правильний лад, законослухняність, закон і порядок* [Andrewes 1938: 89; Lambardini 2013: 395], що протистоїть *дісномії*, себто *неправильного ладу, незаконослухняності, беззаконню*. І попри те, що *евномія* була пошуком певного балансу сил в політичному режимі, балансу між класами, вона передбачала тільки пропорційну (геометричну), а не арифметичну рівність [Lambardini 2013: 395-396; Вернан 1988: 114], чи «градацію політичних привілецій» [Vlastos 1953: 351]. В кожному разі, *евномія* була першим кроком

до встановлення «раціонального права».

Ж.-П. Вернан писав: «З моменту, коли місто стало орієнтуватися на громадську площу як на центр, воно стає полісом уже в повному сенсі слова» [Вернан 1988: 68]. Сама особистість Солона, як нам здається, якомога більше сприяла перенесенню протистояння з поля бою на площу для обговорень. Принаймні, зі свідчень Плутарха дізнаємося, що на відміну від Лікурга, який провадив реформи в Спарті через насильство, він намагався йти шляхом *переконання* [Плутарх 1994: гл.16, с. 102], а отже діяв через слово. І в «Атенській політеї» Аристотель згадує цікаву деталь, мовляв, Солон зумисне писав закони суперечливими, задля того, аби виникали дискусії, через які б й приймалися важливі рішення [Аристотель 1937: II, гл. 9.2], щоправда, сам він вважав цю версію хибною. Цьому ж сприяли деякі його закони. До прикладу, закон про скасування позбавлення свободи людини з економічних причин, на наше переконання, повністю змінював політичну реальність Атен, давав змогу переосмислити поняття громадянина міста, відкриваючи шлях до принципу *ісономії*, разом і вивільнення слова від все ще актуальної ієрархічної системи. А втім сприяти чомусь, чи відкрити до цього шлях, зовсім не означає, що суголосним і своєчасним буде відгук від тих, для кого це робиться. Тому, перш ніж в кінці VI століття до н.е. Клістену почасти вдалось втілити в життя принцип *ісономії*, більше ніж пів століття опісля від'їзду Солона Атени продовжували перебувати в стані сутолоки трьох партій, протистояння бідних та багатих, боротьби з тиранією Пісістатидів та її подальшими наслідками.

В кожному разі, той імпульс, який дав Солон, наділивши певними правами найнижчі верстви населення, не минув для них намарно. Насамперед, спонукавши до бажання розширити ці права, а в ідеалі – вирівняти їх. Саме тому Клістен, аби залучити народ на свій бік в протистоянні з Ісагором, обіцяв «надати народній масі політичні права» [Аристотель 1937: II, гл.20]. Саме в колах цієї народної маси з'явилася візія *ісономії*, повної політичної рівності, яка зреалізовується в руках Клістена, стаючи основним принципом його реформ.

Відтак під орудою зазначеного принципу починається перебудова соціально-політичного ладу, докорінна перебудова полісу. Насамперед, знищується попередня родова організація, в якій чотири старі філи контролювались родами. Натомість створюється десять нових філ, в кожному з яких входили по три тритії. Одна тритрія залучала в філу діакрів, інша – педієїв, третя – параліїв. У такий спосіб Клістен прагнув перемішати населення, землі та типи діяльності, задля включення більшої частини жителів різних соціальних станів до керівництва містом-державою, перерозподілу земель. Тепер люди стали прив'язаними територіально,

географічно, себто до демів, а не до родів як це було раніше [Аристотель 1937: II, гл.21; Вернан 1988: 121-125]. До політичного процесу залучаються навіть фети. Водночас, слід зауважити, що становий поділ нікуди не подівся, але делеговані всім станам політичні права зробили громадян рівними.

Отже, *ісономія*, котрою керувався Клістен, це вимога повної політичної рівності перед законом, що йшла від найбідніших верств населення, відмова від монополії закону в руках знаті [Vlastos 1953: 355-356]. Вона є принципом нового ладу, який вперше будувався не на ієрархії, а на повній арифметичній рівності [Lambardini 2013: 413]. Поліс перебудовувався, максимально вцентрууючись на Агору.

І тільки за таких обставин *logos* горизонталізується, відкриваючи шлях до виникнення та встановлення *діалогу як загальносуспільного явища*. Явища формотворчого і фундаментального для подальшого розвитку полісу і зміцнення та підтримування в ньому демократії.

З іншого боку, фактично все, про що нами мовилось попередньо, стосується жителів тогочасних міст. Зрештою, щодо життя античного села відомо не так вже й багато, однак як пише М. Вебер: «безправність сільських жителів як в античності, так і в середньовіччі – беззаперечна» [Вебер 1994: 378]. Тому *діалог* слід розглядати як загальноміське явище, як *елемент міської культури*.

А втім, можна припустити, що *ісономія* стала засадничим принципом, не тільки для діалогу в такому розумінні, а й принципом, що зробив можливим виникнення *діалогу як жанру*. Почасти реформи Солона, однак значно в більшій мірі Клістена, спонукали до переосмислення ролі та ваги окремої людини в політичному житті полісу, її виокремлення як індивіда. Дещо подібні процеси відбувалися і в тогочасній літературі. Якщо в другій половині VI століття до н.е. і на початку V століття до н.е. домінує хорова лірика, то в першій третині V століття до н.е. починається розквіт трагедії, в якій значно зростає роль окремого актора [Соневицький 1977: 11-14]. А введення Есхілом другого актора встановлювало *умовну діалогічність*, яка подеколи отримувала риси *повної діалогічності*, як от на суді Ореста в *Евменідах* [Есхіл 1990: 580-915, 287-298] і могла відображати соціальну реальність його часу. Щодо повної діалогічності, то в творчості Софокла та Евріпіда з введенням ще більшого числа акторів, це тільки посилювалось. Однак така постановка питання потребує окремого дослідження, адже діалог як жанр оформлюється, а осмислюється й поготів, значно пізніше.

Отже, шлях від вертикального *logos* до *dialogos* знаменує собою відхід від імперативної ієрархічної соціальної структури міста (палацу) до принципово нового ладу, побудованого на арифметичній рівності містян. Відтак, коли принцип *ісономії* зреалізовується, стаючи керівним для реформ

Клістена, *logos* стає горизонтальним. У такий спосіб з'являється можливість виникнення діалогу як явища, яке характеризує спілкування поміж собою політично (не станомо) рівних людей, їх спільний пошук істини. А позаяк тогочасні сільські жителі фактично безправні, діалог в такому визначенні замикається в межах міста-полісу, стаючи складовою саме міської культури.

ПРИМІТКИ

¹ Зауважимо, що трагедія роду Пелопідів, за однією з версій міту, почалась з підступного вбивства і вимовленого в його процесі прокляття, коли батько Атрея Пелопс, здобувши Гіпподамію, скинув зі скелі слугу Міргіла, який хитрістю допоміг йому перемогти в агоні на колісницях її батька Еномая. Падаючи, той встиг *проклясти* всіх нащадків Пелопса.

² Під епосом Гомера розуміємо гуртом Іліаду та Одиссею, полишаючи осторонь дискусії про те, чи були вони написані в одне століття, чи що Гомеру належить лише один з творів тощо. Для нас важливий сам факт їх наявності, який зазвичай узагальнюється цими словами.

³ До слова, С. П. Шевцов у епосі Гомера (стаття «Парадокс «Іліади»: взгляд на философские основания Гомера» [Шевцов 2020], з якою з ласки автора я мав нагоду ознайомитись ще до публікації), а Ж.-П. Вернан у появі полісу («Походження давньогрецької думки» [Вернан 1988]) вбачають зародження філософії.

⁴ Позначення цього періоду назвою «темні часи» є найуживанішим. Однак в сучасних дослідницьких пошуках використовується вкрай обережно, адже нові археологічні відкриття докорінно змінюють уявлення про цю добу. І. Є. Суриков [Суриков 2017: 73-82] подає цікаві відомості з цього приводу, вказує нові назви та деяку англomовну літературу. Зрештою, ми все ж послуговуємось назвою «темні часи» з міркувань зручності, оскільки іншої загальноновизнаної назви поки що немає.

⁵ Михайло Климентійович Соневицький (1892-1975) – визначний український класичний філолог, історик античної літератури та перекладач. Випускник Віденського університету (в 1923 році захищає дисертацію на ступінь доктора філософії на тему «Граматичні конструкції ad sensum у Цицерона»). Професор в Греко-Католицькій Богословській Академії (1934-1944) і Львівському Університеті (1939-1941), а згодом філософічно-гуманістичного факультету Українського католицького університету ім. св. Климента Папи, зреорганізованого Кардиналом Йосип Сліпим. Перекладав з давньогрецької, працюючи над творами Платона, Геродота та Ксенофонта (зберігся лише «Анабазис» [Соневицький 1986], інше – знищене в горнилі Другої світової війни). З античних перекладів збереглися уривки з Архілоха, Сапфо, Піндара та інших тогочасних поетів, розташовані в монументальному двотомнику «Історія античної літератури»

[Соневицький 1970; 1977].

⁶ Див. грец. текст [Homer 1920: IX, 69].

⁷ Див. грец. текст [20, Sol. 14.2].

⁸ Див. грец. текст, наприклад, за виданням [Greek elegiac poetry 1999: Fr. 4, 114].

⁹ Про розрізнення поміж арифметичним та геометричним типом рівності у греків дивитись [Harvey 1965: 103-104].

¹⁰ Про розвиток і формування поняття *ісономії* дивитись статті Г. Властоса [Vlastos 1953] та Дж. Ламбардіні [Lambardini 2013].

Список використаної літератури

Білецький, О. (1968) *Антична література: Хрестоматія*. Київ: Радянська школа, сс. 137-138.

Гомер. (2006) *Іліада* / пер. із старогр. Б. Тен; вступ. ст. А. Білецький; Ін-т лри ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Харків: Фоліо, 414 с.

Гомер. (2001) *Одіссея* / пер. із старогр. Б. Тен. Харків: Фоліо, 547 с.

Есхіл. (1990) *Трагедії* / Перекл. з давньогр. А. Содомори та Б. Тена. Київ: Дніпро, 318 с.

Ксенофонт. (1986) *Анабазис* / Перекл. із старогр. мови М. К. Соневицький. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто: Наукове товариство ім.Шевченка, 237 с.

Соневицький, М. (1970) *Історія грецької літератури*. Рим: УКУ ім. св. Климентія Папи, Т. 1, 682 с.

Соневицький, М. *Історія грецької літератури*. Рим: УКУ ім. св. Климентія Папи, 1977, Т. 2, 386 с.

Аристотель. (1937) *Афинская полития*. 2 изд. / пер. с древнегреч. С. И. Радцига. Москва: Соцэргиз, 255 с.

Вебер, М. (1994) *Город*. Избранное. Образ общества. Москва: Юрист, сс. 309–446.

Вернан, Ж.-П. (1988) *Происхождение древнегреческой мысли* / Пер. с фр. / Общ. ред. Ф. Кессиди, А. Юшкевича; Послесл. Ф. Кессиди. Москва: Прогресс, 224 с.

Плутарх. (1994) *Сравнительные жизнеописания в 2 томах. Том 1*. / Изд. подгот. С. Аверинцев, М. Гаспаров, С. Маркиш. Москва: Наука, сс. 93-113.

Суриков, И. (2017) «Молчат гробницы?» *Археология античной Греции*. Москва: Изд. дом ЯСК, 216 с.

Шевцов, С. (2020) *Парадокс «Илиады»: взгляд на философские основания Гомера*. в: *СХОЛН. Философское антиковедение и классическая традиция*. Т. 14. Вып. 1, сс. 104–141.

Andrewes, A. (1938) *Eunomia*. in: *The Classical Quarterly*, Vol. 32, No. 2, pp.

89-102.

Finley, M. I. (1957) *The Mycenaean Tablets and Economic History*. in: *The Economic History Review*. New Series, Vol. 10, No. 1, pp. 128-141.

Harvey, F. D. (1965) *Two Kinds of Equality*. in: *Classica et mediaevalia*. Vol. 26, pp. 103-104.

Homer (1920) *Homeri Opera in five volumes* / David B. Monro and Thomas W. Allen. Oxford: Oxford University Press, 1920. Retrieved April 15, 2019, from <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0133>

Greek elegiac poetry: from the seventh to the fifth centuries B.C. (1999) Edited and translated by Douglas E. Gerber. Cambridge, MA: Harvard University Press, , P. 114.

Lambardini J. (2013) «*Isonomia*» and the public sphere in democratic Athens. in: *History of Political Thought*. Vol. 34, No. 3, pp. 393-420.

Palaima, Th. G. (2006) *Wanaks and related power terms in Mycenaean and Later Greek*. in: *Ancient Greece: From the Mycenaean Palaces to the Age of Homer*. ed. Sigrd Deger-Jalkotzy, Irene S. Lemos, Edinburgh, Edinburgh University Press, pp. 53-72.

Plutarch. (1914) *Plutarch's Lives*. with an English Translation by Bernadotte Perrin. Cambridge, MA. Harvard University Press, London. William Heinemann Ltd. Retrieved April 2, 2019, from <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0073%3Achapter%3D14%3Asection%3D2>

Shelmerdine, C. W. (2008) *Mycenaean States: Economy and Administration* / C. W. Shelmerdine, J. Bennet. in: *The Cambridge companion to the Aegean Bronze Age*, Cambridge, dd. 289-306.

Vlastos, G. (1953) *Isonomia*. in: *The American Journal of Philology*. Vol. 74, No. 4, pp. 337-366.

Wright, J. C. (2006) *The formation of the Mycenaean palace*. in: *Ancient Greece: From the Mycenaean Palaces to the Age of Homer*. ed. Sigrd Deger-Jalkotzy, Irene S. Lemos, Edinburgh, Edinburgh University Press, pp. 7-53.

Василий Мацькив

ДИАЛОГ КАК ЭЛЕМЕНТ ГОРОДСКОЙ КУЛЬТУРЫ ПОСТКЛИСФЕНОВЫХ АФИН

В статье анализируется развитие социальной структуры Афин от микенской эпохи до конца VI в. до н.э. Автор выделяет основные этапы и принципы этого развития: dysnomia, eunomia, isonomia. Он утверждает, что зарождение диалога как всеобщего общественного

явления, и отчасти как жанра, в Афинах становится возможным после проведения Клисфеном реформ на основе принципа исономии (полного политического равенства).

Ключевые слова: диалог, иерархия, геометрическая равенство, арифметическая равенство, Афины.

Vasyl Matskiv

DIALOGUE AS AN ELEMENT OF URBAN CULTURE OF POSTCLEISTHENIC ATHENS

The research shows the way to liberate the word from the imperative hierarchical social system to the equality, to the cooperative search for truth. It's the way from Logos to Dialogos. The article analyzes the development of the social structure of Athens from the Mycenaean Age to the end of the 6th century BC. The author highlights the main stages and principles of this development: dysnomia, eunomia, isonomia. Special attention was paid to the definitions and explication the relationship between these principles. Dysnomia is characterized as wrong order, lawlessness. It was a principle of total political inequality, where the class of urban aristocracy is endowed with full rights, and ordinary people do not have them at all. Eunomia is the conception of good order, the right social system. It was a principle of geometrical equality that left power in the hands of the aristocracy, but expanded the rights of the people. The author shows that Eunomia "s role in the development of the political equality in Athens as a transitional stage to the notion of Isonomia was fundamental. He claims that the emergence of dialogue as a social phenomenon, and partly as a genre, in Athens becomes possible after Cleisthenes" reforms on the ground of principle of Isonomia (an equal distribution of political power or full arithmetical equality).

Keywords: dialogue, hierarchy, geometrical equality, arithmetical equality, Athens.

References

- Biletskyi, O. (1968) *Antychna literatura: khrestomatiia* [Ancient Literature: Readings]. Kyiv: Radianska shkola, pp. 137-138.
- Homer. (2006) *Iliada* [Iliad] / per. iz starohr. B. Ten; vstup. st. A. Biletskyi; In-1-ry im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy. Kharkiv: Folio, 414 p.
- Homer. (2001) *Odisseia* [Odyssey] / per. iz starohr. B. Ten. Kharkiv: Folio, 547 p.
- Eskhil. (1990) *Trahedii* [Tragedy] / Perekl. z davniohr. A. Sodomory ta B. Tena. Kyiv: Dnipro, 318 p.
- Ksenofont. (1986) *Anabazys* [Anabasis] / Perekl. iz starohr. movy M. K. Sonevtskyi. Niu-Iork; Paryzh; Sydnei; Toronto: Naukove tovarystvo

- im. Shevchenka, 237 p.
- Sonevtskyi, M. (1970) *Istoriia hretskoi literatury* [History of Greek Literature]. Rym: UKU im. sv. Klymentiiia Papy, T. 1: Rannia doba, 682 p.
- Sonevtskyi, M. *Istoriia hretskoi literatury* [History of Greek Literature]. Rym: UKU im. sv. Klymentiiia Papy, 1977, T. 2: Hretska trahediia, 386 p.
- Aristotel'. (1937) *Afinskaya politiya* [Constitution of the Athenians]. 2 izd. / per. s drevnegrech. S. I. Radtsiga. Moskva: Sotsekgiz, 255 p.
- Veber, M. (1994) *Gorod. Izbrannoe. Obraz obshchestva* [The city. Favorites. The image of society]. Moskva: Yurist, pp. 309 – 446.
- Vernan, Z.-P. (1988) *Proiskhozhdenie drevnegrecheskoy mysli* [The Origins of Greek Thought]. / Per. s fr. / Obshch. red. F. Kessidi, A. Yushkevicha; Poslesl. F. Kessidi. Moskva: Progress, 224 p.
- Plutarkh. (1994) *Sravnitel'nye zhizneopisaniya v 2 tomakh* [Plutarch's Lives into two volumes]. Tom 1. / Izd. podgot. S. Averintsev, M. Gasparov, S. Markish. Moskva: Nauka, pp. 93-113.
- Surikov, I. (2017) «*Molchat grobnitsy?*» *Arkheologiya antichnoy Gretsii* [«Silent tombs?» Archaeology of ancient Greece]. Moskva: Izd. dom YaSK, 216 p.
- Shevtsov, S. (2020) *Paradoks «Iliady»: vzglyad na filosofskie osnovaniya Gomera* [The «Iliad» paradox: A view at Homer's philosophical foundations]. in: SKhOLN. *Filosofskoe antikovedenie i klassicheskaya traditsiya*. T. 14. Vyp. 1, pp. 104–141.
- Andrewes, A. (1938) *Eunomia*. in: *The Classical Quarterly*, Vol. 32, No. 2, pp. 89-102.
- Finley, M. I. (1957) *The Mycenaean Tablets and Economic History*. in: *The Economic History Review. New Series*, Vol. 10, No. 1, pp. 128-141.
- Harvey, F. D. (1965) *Two Kinds of Equality*. in: *Classica et mediaevalia*. Vol. 26, pð. 103-104.
- Homer. (1920) *Homeri Opera in five volumes* / David B. Monro and Thomas W. Allen. Oxford: Oxford University Press, 1920. Retrieved April 15, 2019, from <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0133>
- Greek elegiac poetry: from the seventh to the fifth centuries B.C.* (1999) Edited and translated by Douglas E. Gerber. Cambridge, MA: Harvard University Press, , P. 114.
- Lambardini, J. (2013) «*Isonomia*» *and the public sphere in democratic Athens*. in: *History of Political Thought*. Vol. 34, No. 3, pp. 393-420.
- Palaima, Th. G. (2006) *Wanaks and related power terms in Mycenaean and Later Greek*. in: *Ancient Greece: From the Mycenaean Palaces to the Age of Homer*. ed. Sigrid Deger-Jalkotzy, Irene S. Lemos, Edinburgh, Edinburgh University Press, pp. 53-72.
- Plutarch. (1914) *Plutarch's Lives*. with an English Translation by Bernadotte

- Perrin. Cambridge, MA. Harvard University Press, London. William Heinemann Ltd. Retrieved April 2, 2019, from <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0073%3Achapter%3D14%3Asection%3D2>
- Shelmerdine, C. W. (2008) *Mycenaean States: Economy and Administration* / C. W. Shelmerdine, J. Bennet. in: *The Cambridge companion to the Aegean Bronze Age*, Cambridge, дд. 289-306.
- Vlastos, G. (1953) *Isonomia*. in: *The American Journal of Philology*. Vol. 74, No. 4, pp. 337-366.
- Wright, J. C. (2006) *The formation of the Mycenaean palace*. in: *Ancient Greece: From the Mycenaean Palaces to the Age of Homer*. ed. Sigrid Deger-Jalkotzy, Irene S. Lemos, Edinburgh, Edinburgh University Press, pp. 7-53.

Стаття надійшла до редакції 19.04.2019
Стаття прийнята 19.05.2019

DOI: [https://doi.org/10.18524/2410-2601.2019.2\(32\).188626](https://doi.org/10.18524/2410-2601.2019.2(32).188626)

УДК 130.2

Оксана Довгополова

ЧОРНОБИЛЬ В ПРОСТОРАХ КОЛЕКТИВНОГО ПАМ'ЯТАННЯ В УКРАЇНІ: НОТАТКИ НА МАРГІНЕСАХ СУЧАСНИХ ХУДОЖНІХ ПРАКТИК

В колективному пам'ятанні в Україні місце події Чорнобилю може бути окреслене як «примарне». Пам'ять Чорнобиля дивним чином розосередилась по декількох сенсових просторах (офіційна пам'ять, література свідчень, художня «постчорнобильська» література з бароковою іронією, сталкерські практики, геймерські ритуали, мурали в Зоні тощо), що не перетинаються один з одним. Невизначеність місця Події робить найпліднішим полем її (Події) осмислення художні практики. 2019 рік виявився значним для розуміння феномену Чорнобиля через надзвичайний успіх серіалу НВО «Чорнобиль»: подія була вкинута в колективні практики осмислення минулого. В центрі уваги авторки цього тексту є контекстні поля, що запускаються тригером «Чорнобиль» у українському просторі. Матеріалом для аналізу стала медіа-арт виставка «ARTEFACT: Chernobyl 33», що була представлена в Києві в жовтні 2019 року.

Ключові слова: колективна пам'ять, Чорнобиль, художні практики пропрацювання минулого.

Техногенна катастрофа, що сталася на Чорнобильській атомній електростанції, є не тільки фактом в історії європейської/радянської модернізації, не тільки індивідуальною трагедією тисяч людей, що від неї постраждали. Вона є фактом політичним – в свідомості нашого сучасника аварія на ЧАЕС чітко зв'язується з прискоренням падіння СРСР. Але місце Чорнобиля в колективному пам'ятанні в Україні виявляється напрочуд неартикульованим. Так, існують офіційні дати з обов'язковими церемоніями, телепередачами та меморіальними концертами, заняття, присвячені Чорнобилю в школах та вишах. У порівнянні з сусідніми Беларуссю та Росією в Україні тема Чорнобилю є частиною меморіального канону з чіткою та однозначною інтерпретацією події. При цьому ми бачимо, що пам'ять Чорнобиля дивним чином відтворюється в дуже різних соціальних просторах в декількох незалежних одна від одної формах. Є офіційний бік, є сталкерство в Зоні, є феномен української «постчорнобильської літератури» [Гундорова 2005], є геймерські практики тощо. Ці варіанти пам'яті не вкладаються в протиставлення «архіву» та «канону» пам'ятання (в межах концепції Алейди Ассман [Ассман 2014]), в стратифікацію комунікативної та культурної пам'яті (за Яном Ассманом